

O nekim pitanjima »kolektivnog branioca«

Mile Jovanović

CVTŠ »General armije Ivan Gošnjak«, Zagreb

Sažetak

Sa suvremenim kapitalizmom obrambena alijenacija pojedinca dostiže vrhunac. Jedan od oblika toga otuđenja je i stajaća vojska. Dokinuće otuđenja obrambene funkcije moguće je tek ukidanjem društvene podjele rada koja je proizvodi. Stajaćoj vojsci treba se suprotstaviti kolektivni branilac kao integralni faktor materijalne proizvodnje i obrane. Tek u društvu koje dokida monopol prisvajanja viška rada po osnovi vlasništva i radom uspostavlja vezu između svih subjekata proizvodnje, svaki pojedinac će moći uzeti učešće u organiziranju, pripremanju i izvođenju obrane.

I

Socijalna, ekonomska, politička i kulturna kriza koja različitim intenzitetom i modalitetima pogađa sve delove političkog sistema socijalističkog samoupravljanja iznudila je izoštavanje fokusa preispitivanja problematike opštenarodne odbrane, a u tom okviru posebno pitanje materijalizacije opštenarodne odbrane i praćenje tehničko-tehnološkog razvoja na ovom području.

Iako o karakteru naše koncepcije opštenarodne odbrane nema spornih pitanja koja bi dovodila u pitanje njen osnovni smisao i namere, očigledno je da aktuelna kriza bespoštedno razara i one minimalne materijalne pretpostavke neophodne za njeno ozbiljenje. Jednostavno rečeno: da bi se sistem opštenarodne odbrane mogao realizirati, od mesne zajednice, OOUR-a, RO, SOUR-a, preko osnovne ćelije političkog sistema — opštine pa sve do federacije, neophodno je najpre proizvesti sredstva za njenu materijalizaciju. Aktuelna kriza sve više izaziva raskorak između mogućnosti »proizvodnje« opštenarodne odbrane i potreba tehničko-tehnološkog razvoja vojnog faktora.

Cilj ovog rada je da se sagleda odnos između čoveka-branioca i odbrane u procesu stvaranja materijalnih pretpostavki za formulisanje optimalne odbrambene politike u svetlu zahteva tehničko-tehnološkog razvoja »carstva nužnosti«.

Deseti je kongres SKJ, između ostalog, dajući očekivano značenje problematici opštenarodne odbrane, istakao da će »modernizacija celokupnog sistema ONO i interesi efikasne odbrane« zahtevati »da se u skladu sa ekonomskim razvojem i mogućnostima zemlje odvajaju odgovarajuća sredstva«. Politička zrelost Partije, dakle, upozorava da se u kreiranju odbrambenih aspiracija mora voditi računa o oslanjanju na realne mogućnosti društva. I odmah zatim: »Savez komunista boriće se za veću solidarnost radnih ljudi i građana u obezbeđivanju tih sredstava . . .«. ¹ Bilo bi izuzetno instruktivno znanstveno propitati, u uslovima galopirajuće inflacije i sve većeg pada životnog standarda radnih ljudi i građana, kvalitetu te solidarnosti.

Citava konstrukcija opštenarodnog odbrambenog sistema, normativno i partijski osmišljena, napravljena je da instrumentalno osigura i garantira politički i teritorijalni integritet i suverenitet SFRJ. Polazište i cilj sistema jeste čovek, razvijanje njegovih mogućnosti i novih vrednosti. Drugim rečima, konstitutivni elemenat sistema ONO jeste pojedinac, građanin-samoupravljač, u što ne treba nikoga posebno uveravati. Ali čovek bez svesti o potrebi takvog sistema, koji će (ne samo »plašiti« potencijalne neprijatelje već se i stvarno pripremati da neprijatelja »vruće« dočeka) u miru graditi svoju budućnost, ujedno je i najslabija, odlučujuća karika sistema. Svest o tome da su svi *za-jedno*, ono što trebamo biti, osnovna je poluga, ali nedovoljna bez dosledne materijalizacije.

Sistem opštenarodne odbrane se, za razliku od tvornice, pored ostalog, gradi u čoveku. On se ne može institucionalno-normativno uspostaviti. Institucionalno-normativni okvir je nužan, radi organizacijsko-instrumentalnog utemeljenja. ONO započinje u čoveku i sa čovekom. On je »prostor« u kojem će biti izgrađene vrednosti i odnosi bez kojih je nezamisliv proces samoosvešćivanja u razloge zajedničkog opstanka.

Sistem ONO, uvek iznova, stavlja na dnevni red devizu: proleter i SFRJ udružite se u odbrani teritorijalnog suvereniteta, integriteta i slobode! Jedna nesloboda stvara mnoge druge zavisnosti. Za narod koji ne ume sam da sačuva svoju slobodu to čine drugi. Ali, ne zaboravimo, svako »čuvanje« ima svoju cenu.

Odmah na početku, u vezi s napred naznačenom problematikom, postavlja se pitanje: kako je (i da li je) moguća radikalna promena klasične vojne organizacije. Klasična je vojna organizacija, kao deo organizirane prinude u državi, temeljni oblik organizacije političke zajednice za odbranu ideja vladajuće klase i njenih interesa.

Za prosuđivanje karaktera klasične vojne organizacije u nižoj fazi komunizma, u socijalizmu, odlučujuće je pitanje odnosa radničke klase prema vojno-odbrambenom organiziranju društva. Može li radnička klasa postati organizatorom odbrane i nosiocem odbrambenih aktivnosti, tj. »kolektivni branilac«?

Radnička klasa može ovladati odbrambeno-zaštitnim poslovima uz istovremeno osvajanje i drugih sfera aktivnosti političke zajednice (države). Ali

¹ »Rezolucija o zadacima SKJ u opštenarodnoj odbrani, bezbednosti i društvenoj samozaštiti«, *Deseti kongres SKJ o narodnoj odbrani*, »Informator«, SSNO, 1974, str. 145.

biću radničke klase neprimjereno je osvajanje sfera političke zajednice zato da bi ona vladala, već zato da ukine monopol vlasti zasnovan na *ne-radu*. Ukidanje monopola vlasti uključuje i ukidanje monopola vojnog organiziranja društva i klasičnu vojnu organizaciju i uspostavljanje najšireg fronta odbrambene organizacije društva — »naoružanog naroda«.

U tome smislu može se kazati da se »monopol« radničke klase u odbrambeno-zaštitnoj sferi zajednice ne može uspostaviti a da se istovremeno ne uspostavi i »monopol« u drugim sferama političkog a pre svega ekonomskog života. Osnovna pretpostavka za ovladavanje sferom odbrane jeste ovladavanje sferom rada i raspodele, tj. prevladavanjem dualiteta proizvodne i političke sfere. Drugim rečima, dug je i složen proces sabiranja rasutih i otuđenih snaga rada da bi se vratile svojim stvaraocima — proleterima. Jedna između njih je i snaga odbrane.

Još danas, naročito danas u socijalističkim državama, aktuelne su misli klasika marksizma koje upozoravaju da je u izgrađenom proletarijatu, osveštenom vlastitim interesima, izvršeno definitivno odvajanje od svake ljudskosti. U praktičnom životu proletarijata životni su uslovi koncentrični izraz neljudskosti, u kojem je čovek izgubio samog sebe. To doprinosi, s jedne strane, osveštavanju u vlastite životne gubitke, a, s druge strane, njegovoj otvorenoj pobuni protiv takvih neljudskih oblika života. Svest o perpetuiranju neljudskosti neminovno nameće jedinstven zaključak: oslobođenje od neljudskih životnih uslova mora postati njegovo vlastito delo! To implicira ukidanje vlastitih životnih uslova, odnosno ukidanje svih neljudskih oblika života društva. Prolazeći kroz surovu školu rada, koja prekaljuje njegovu teorijsku misao i praktičnu političku akciju, proletarijat postaje materijalna snaga socijalne rekonstrukcije. Prema tome, »nije stvar u tome u čemu u datom trenutku *vidi* svoj cilj ovaj ili onaj proleter ili čak čitav proletarijat. Stvar je u tome *što je proletarijat u samoj stvari*, i šta će on, saobrazno tom svom biću istorijski *biti* primoran da čini.«²

U klasnom društvu, utemeljenom na društvenoj podeli rada, klasična je vojna organizacija u funkciji realizacije klasnog interesa vladajuće klase. Razvoj proizvodnih snaga, kao istorijska pokretačka sila društva, dovodi do sukoba sa vladajućim proizvodnim odnosima koji završava socijalnom revolucijom. Međutim, smenjivanjem vladajućih proizvodnih odnosa smenjuje se i klasična vojna organizacija, ali ona time automatski ne nestaje. Tek usponom radničke klase na istorijskoj sceni uspostavljaju se bitni preduslovi dokidanja klasnog društva i radničke klase kao klase, a time i njene klasne organizacije za odbranu. Ali to je moguće u društvu koje uspostavlja i sve druge uslove za emancipaciju radnika i čoveka uopšte. Sve dok ti uslovi ne budu ispunjeni, odbrana se socijalističkog društva zasniva na svojevrsnom dualizmu odbrane: uz prisutne elemente klasične vojne organizacije, razvijaju se i elementi opštenarodne odbrane.

Nama nedostaju sveobuhvatna saznanja o proizvodnji samoupravnog socijalističkog društva, čije kvalitativne promene imaju nesumnjivo odraza

² K. Marks — F. Engels, Sočinenija, tom II, str. 40 (cit. prema N. Pašiću, *Interesi, institucije, ideologije*, Institut za političke studije, FPN, Beograd 1977, str. 27).

i na oružane snage. Ekonomska kriza jugoslavenskog društva korenito menja život čitavog društva, a time i oružanih snaga. Rezultat kancerogenog delovanja krize moguće je očitati u trenucima koji mogu biti presudni za sudbinu jugoslavenske zajednice. Zbog toga upozorenja koja dolaze od činjenice da se smanjuje materijalna osnovica opštenarodne odbrane (za koju nisu potrebni posebni statistički svedoci jer su logična posledica stanja u društvu) upozoravaju da bi drastičan pad borbene gotovosti uticao na nadmoć onih sila koje kalkuliraju sa teritorijalnim pretenzijama na račun naše zemlje. Za armiju radničke klase, smatramo, danas nije nevažno pitanje da li ona raspolaže lukom i strelom i visokim moralom, ili je borbeni moral materijaliziran savremenim naoružanjem. Kao što je znano, savremeno oružje zahteva savremenu tehnologiju i modernu proizvodnju. Po svojoj koncepciji, samoupravljanje je od samog početka trebalo to omogućavati.

II

»Kolektivni branilac«, ma kako ga definirali, jeste društveno-istorijska činjenica i može se razumeti samo iz konkretnog svetsko-istorijskog konteksta. Odbrambeno-zaštitne vrednosti formulira svaka društvena zajednica kao zajedničku potrebu i dužnost s kojom obezbeđuje svoj teritorijalni suverenitet i nezavisnost.

A u tom svetsko-istorijskom kontekstu uloga je »kolektivnog branioca« da usmeri aktivnosti individuuma, kako u vojno-stručnom tako i u psihološkom, materijalnom, zdravstvenom . . . pripremanju i opravdavanju društveno očekivanog ponašanja u odbrani zajednice. Kada jednom nastane, sistemu odbrane imanenatna je tendencija centralizacije: stvaranje centra i nižih, bespogovorno izvršnih organa i jedinica. Takvim sistemima dominira »najviša svrha«, bezuslovna potreba očuvanja društvene zajednice. Potčinjavajući je svom interesu, klase na vlasti su uvek »najvišu svrhu« koristile u opravdavanju i svojih osvajачkih pohoda.

S vremenom, međutim, usponom radničke klase u društvenoj strukturi, razvojem vojne tehnologije i nauke, popušta ta tendencija za centralizacijom odbrane. Demokratski procesi u društvu dovode do decentriranja sistema odbrane, prihvata se načelna mogućnost instaliranja većeg broja međusobno nezavisnih organa i jedinica. Klasična vojna organizacija počinje se smatrati neodrživom.

»Kolektivni branilac« ne nastaje u istoriji kao odbrambeno-zaštitni model mimo i iza proizvodnih odnosa i proizvodnih snaga, izoliran od vrednosti koje proklamira klasa na vlasti. Odbrana je svakog socijalnog sistema pod uticajem tih vrednosti, vrednosti koje su i same pod uticajem proizvodnih odnosa i proizvodnih snaga, podložne promenama. U jednom društvu ljudi mogu shvatiti »odbranu« samo unutar vlastitih teritorijalnih granica; u drugom društvu »odbrana« je povezana s pojmom demokracije i s njezinom odbranom i izvan granica vlastite države. Ta dva društva različito doživljavaju »odbranu«.

Odbrana se društva naglašava kao najviša vrednost, kao proces kondenzovanog istorijskog iskustva u svesti jednog naroda kojim se obezbeđuje op-

stanak na konkretnom istorijsko-geografskom prostoru. Ona, štaviše, doprinosi očuvanju i daljem razvoju istorijskog iskustva naroda kao celine.

Stvaranju odbrambene svesti, kao sistemu smernica za orijentaciju u organizovanju vlastite odbrane u savremenom svetu, prethodila je faza evolutivnog razvoja. U prvom redu, tokom evolucije dolazi do učvršćivanja uverenja da samo čovek, udružen s drugim, s drugom, može uspešno graditi odbranu koja najviše doprinosi usklađenom funkcioniranju društvene zajednice. Umesto jednokratne odbrane (samo kada za to nastanu neposredni razlozi), razvija se sistem odbrane funkcionalno osposobljen za aktiviranje u svako doba, dok se konkretni oblici tog sistema razvijaju s mogućnostima i dostignućima proizvodnih odnosa i proizvodnih snaga. Revolucionarne socijalne promene uslovljavaju promene u sistemu odbrane. Sistem odbrane i oružane snage profiliraju se u skladu s osnovnim revolucionarnim intencijama: očuvanje revolucionarnih tekovina ostaje njen prioritetni cilj i zadatak. Na ovom nivou odbrana je sastavni deo mehanizma socijalne integracije individuuma. Ona nastaje kao rezultat one svesti koja odbranu poima ne samo kao pravo zakonom određeno već i kao najvišu patriotsku dužnost građana. Ovde odbrana služi kao kriterij izbora, odnosno odluke kako postupati u slučaju ugrožavanja društvene zajednice.

Odbrambena svest nije samo čin individualne kreativnosti već i rezultat usmeravanja subjektivnih snaga koje u našem političkom sistemu nazivamo organiziranim subjektivnim socijalističkim snagama. Provera vrednosti koje one zastupaju nastupa u kriznim situacijama. Tada se stavlja na kušnju objektivna materijalna snaga tih vrednosti, kao stvarna pokretačka snaga odbrambenog sistema. Realnost odbrambenih vrednosti omogućuje funkcioniranje (realnost — primjerenost odbrambenih ciljeva materijalnim mogućnostima društva) odbrambenog sistema u celini, koji je glavni stožer političkog sistema. Stabilnost političkog sistema, kao prvenstveni cilj društvene odbrane, implicira stabilne proizvodne odnose i proizvodne snage. U takvom političkom sistemu odbrana postaje glavni instrument socijalne integracije a odbrambena svest orijentacija u delovanju članova zajednice u zaštiti (vlastite) domovine, kao konkretna uputa za akciju.

Koncentrirajući se na odnos odbrambene svesti i dominirajućih vrednosti u političkom sistemu, ističemo sledeće relacije:

— Dominirajuća odbrambena svest (istinski odbrambena ili kapitulantska) izražava vrednosti koje zastupa vladajuća klasa; ma da prepreke mogu biti višestruke (materijalne i subjektivne, u vidu defetističkog ravnodušja prekrivenog deklarativnim zanimanjem za odbrambenu svest), ona egzistira kao latentni naboj i sposobnost za akciju (akciju odbrane).

— U nedostatku stvarnog neprijatelja, na primer u mirnodopskom razvoju političkog sistema i njegovog relativno uzlaznog kretanja, vladajuća se klasa usmerava u realizaciji prioritetnih vrednosti (među koje spada i odbrana) a od kojih zavisi način funkcioniranja političkog sistema.

— Krizom uzdrman politički sistem dovodi do vrednosne dezorijentacije i do stanja u kojem odbrambena svest nastavlja funkcionirati po inerciji, dok njena materijalna snaga nestaje kao što krv otiče i nestaje iz ranjenog tela.

vrednosnog sistema mogu održavati visoku odbrambenu svest. Sve socijalne promene, bez obzira na to jesu li uzrokovane unutrašnjim ekonomskim i političkim ili vanjskim razlozima, dovode do promena odbrambene svesti. Ako odbrambenu svest definiramo kao spremnost da se ljudi, u određenoj situaciji, zajednički suprotstave snagama koje ugrožavaju politički sistem i dovode u pitanje fundamentalne vrednosti vladajuće klase, tada se može reći da ona, po pravilu, izvršava svoju integrirajuću, socijalnu funkciju, bez obzira na promene unutar ekonomskog i političkog sistema.

III

Obrana i objekt odbrane nalaze se u korelaciji: odbrana se uvek odnosi na određeni narod ili na konkretnu opasnost koja ugrožava sigurnost i slobodu naroda. Objekt »realizira« odbranu prema konkretnim društveno-istorijskim mogućnostima, i obrnuto: odbrana čuva narod. Imamo li u vidu odlučujući uticaj proizvodnih snaga na dinamiku društva (naročito u pogledu odbrambeno-zaštitnog organiziranja), to se može pretpostaviti da je dominantna materijalna proizvodnja života: ona stvara uslove i za novi oblik organiziranja narodne odbrane u vidu »kolektivnog branioca«. Drugim rečima, proizvodnja se javlja kao faktor stvaranja nove odbrane. Naravno, ona je nužno povezana s dotadašnjim oblicima odbrambeno-zaštitnog organiziranja: klasičnom vojnom organizacijom. »Viši« oblik odbrane leži na plećima »nižeg« oblika odbrambene organizacije naroda. To je zakonitost odbrambenog razvoja kroz istoriju, koju ne treba posebno dokazivati.

Komunizam je mišljen kao *zajednica ljudi*, tj. asocijacija slobodnih proizvođača. Ali ne slobodnih proizvođača čiji je »svakidašnji život . . . konstruiran« samo unutar proizvodnog rada. Proizvodni rad čoveka u budućem društvu »zauzima jedno podređeno mesto«,³ u kojem »duhovne snage procesa proizvodnje«⁴ postaju sile kojima (ponovo) gospodari živi rad. Nove tehnologije (proizvodnje) i automatizacija proizvodnog procesa oslobađaju telesnu i duhovnu sposobnost čoveka. Međutim, ne zaboravimo Marksovo upozorenje: »Svima kapitalističkim sistemima proizvodnje, ukoliko nisu samo *proces rada*, nego ujedno i *proces oplodavanja kapitala*, zajedničko je to da ne primenjuje radnik sredstvo za rad, već obratno sredstvo za rad radnika, ali ovo izvrtnje dobija *tehnički opipljivu* stvarnost tek s mašinskim sistemom. Pretvorivši se u automat, sredstvo za rad istupa prema radniku za vreme samog procesa rada kao *kapital*, kao mrtvi rad koji gospodari živim radom i isisava ga.«⁵ Ovu ograničenost čoveka, uslovljenu razvojem sredstava za rad moguće je prevladati pretvaranjem sredstava za rad ne u alajbegovu slamu, već u istinsko zajedničko dobro — društveno vlasništvo.

Očito, u ovoj fazi, i odbrambeno-zaštitne aktivnosti moraju perpetuirati odgovarajuće promene. Postajući zajednički vlasnik nad sredstvima za proizvodnju sa sudrugovima, čovek postaje odgovoran ne samo za upotrebu

³ A. Heler, »Marksizam u svetu«, 11/1975, str. 31.

⁴ K. Marx, *Kapital* I, »Kultura«, 1947, str. 342.

⁵ *Isto*, str. 342.

sredstava za proizvodnju već i za raspodelu ostvarenog dohotka. Uzimajući u ruke svoju sudbinu u materijalnoj proizvodnji, on ovladava i sferom nadgradnje: politikom, odbranom . . . Drugim rečima, čovek u budućem društvu svoj svakidašnji život ne iscrpljuje isključivo »unutar proizvodnog rada«, on postaje su-odgovoran sa su-drugovima za sigurnost i bezbednost zajednice. Svestrano razvijajući svoje sposobnosti ne samo unutar proizvodnog rada već (i naročito) izvan proizvodnog rada, čovek se obogaćuje i stvara kvalitetniji život.

Međutim, samoupravni socijalizam ne sme smetnuti s uma da se zajednica bogatog čoveka ne gradi deklarativnim opredeljenjima i sistematskim reduciranjem dohotka neposrednih proizvođača materijalnog života.⁶ Ako od ostvarene akumulacije za razvoj radnoj organizaciji danas ostaje manje od četvrtine, kako radničkoj klasi objasniti da ona raspolaže ukupnom društvenom akumulacijom?⁷ Nije naodmet, u vezi s našom temom, postaviti pitanje: kakva će biti sudbina odbrambeno-zaštitnog organiziranja u uslovima sveprisutnog osiromašivanja radnikovog dohotka? Ako »duhovnim snagama procesa proizvodnje« ne gospodari živi rad u uslovima gotovo četrdesetogodišnjeg postojanja društvenog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, aktuelizira se pitanje odgovornosti osnovnih subjektivnih snaga političkog sistema za neispunjavanje programskih opredeljenja. »Trebalo je vremena i iskustva dok je radnik naučio da razlikuje *mašinu* od njene *kapitalističke primene* i da svoje napade ne upravi protiv *materijalnog sredstva za proizvodnju već protiv društvenog oblika njegovog iskorišćavanja*.«⁸ Koliko radničkoj klasi u samoupravnom socijalizmu treba vremena i samoupravnog iskustva da razlikuje prave socijalističke mere od onih koje su upravljene protiv njenih interesa i koje predstavljaju socijalistički »oblik njegovog iskorišćavanja«? Doseg radnikovog protesta dostiže, za sada, do ograde vlastite radne organizacije.⁹ Zar je zaista nužno čekati da on pređe granice radne organizacije?

Narodna odbrana je društveno organizovana materijalno-tehnička i ljudska priprema i aktivnost, nastala kao rezultat iskustava stečenih iz ratnih sukoba u međunarodnim relacijama. U odnosu na rat odbrana se javlja kao posledica. I uzrok i posledica povezani su s načinom proizvodnje života. Uloga je rata transformirala i menjala se od jedne do druge društveno-istorijske formacije. Njena je uloga odlučujuća u »reprodukcovanju odnosa vlasništva« s ovu stranu »carstva nužnosti«. Tako, dok su u antičko doba posredstvom rata prisvajani i robovi i zemlja, u feudalizmu prisvajanje zemlje dobiva prioritetno mesto. Kontrola faktora proizvodnje u kapitalizmu vrši se pomoću ekonomskih sredstava — putem razmene jednakih vrednosti. Tako, »rat po prvi put igra *posrednu* ulogu u reprodukcovanju odnosa vlasništva, i to stva-

⁶ »Mojsije kaže« 'Volu koji vrše ne stavlja brnjicu'. Naprotiv, hrišćansko-germanski čovekoljupci stavljali su kmetu, kad su ga upotrebljavali kao pokretačku snagu pri mlevenju, veliki obruč oko vrata, da ne bi mogao uzimati brašno u usta.« (Isto, str. 300, fusnota 92.)

⁷ »Ekonomska politika«, 1773 od 24. 03. 1986, str. 6.

⁸ Isto, str. 347.

⁹ Od početka godine do novembra, u zemlji su bile 1262 obustave rada sa oko 196.000 radnika. (»Vjesnik«, 25. 11. 1987. godine.)

rajući uslove u kojima se može vršiti razmena jednakih vrednosti«. To što je rat odvojen od države kao oblik specijalizirane delatnosti države, reakcija je na »temeljne neravnomernosti kapitalizma« izražene kroz eksploataciju i potčinjavanje radnika.¹⁰

U procesu odbrambenog organiziranja ostvaruju se najviši ljudski interesi — sigurnost i već postojeći proizvodni odnosi koji čine mogućim to organiziranje. Drugim rečima, odbrambeno čovekovo organiziranje u savremenim uslovima, u vidu »kolektivnog branioca«, i u teorijskom i u praktičnom pogledu, postalo je nužno kako zato da čovek postane subjekt vlastite sudbine (odbrane) tako i da stvori društvo sigurnosti koje odgovara razvoju čovekovih sposobnosti i mogućnosti. Najviši cilj odbrane je čovek. Stepem socijalizacije odbrane meri se time koliko je čovek u središtu odbrane, najviši cilj te odbrane.

I kapitalistička je odbrana usmerena na zaštitu postojećih proizvodnih odnosa i materijalne proizvodnje. Ali ta »odbrana« ima pored unutrašnjeg i vanjski cilj. Naime, »sve dok je ratovanje 'progresivno', tj. sve dok koristi globalnoj akumulaciji, ono može stvarati uslove za sopstvenu reprodukciju«.¹¹

Međutim, postoji realna mogućnost da odbrana izmakne kontroli državne mašine a time i politike. Sa izmicanjem kontrole, odbrana se sve više usmerava ka svojoj unutrašnjoj svrsi — stvarno vlastitoj odbrani. Čovek stvara svoju odbranu i ujedno stvara i sredstva (materijalizacija odbrane) za nju. Istorija razvoja proizvodnje je, između ostalog, istorija razvoja narodne odbrane.

Dakle, narodna odbrana se realizira u toku materijalne reprodukcije života i »odgojem za odbranu«. Time se uobličava čovekova odbrana i usmerava na očuvanje zajednice od eventualne destrukcije. Orijentisanost svakog člana zajednice prema odbrani označava ujedno i *aktivan* odnos čoveka i aktivan karakter odbrambeno-zaštitnih aktivnosti. One su istovremeno volja i moć, sposobnost čovekovog aktivnog samoostvarenja, kao što je i čovek ostvarenje odbrane. Odbrambeno-zaštitna aktivnost je najviši cilj i interes čovekovog društvenog organiziranja.

Društveni sistem koji proizvodi konkretnu odbranu razlikuje se od drugog društvenog sistema po tome koliko je ta odbrana usmerena prema kvalitativno novoj poziciji čoveka u društvu: koliko je čovek predmet odbrane, odnosno obrnuto: koliko je odbrana predmet čovekovog aktivnog odnosa. Drugim rečima, materijalna pozicija čoveka u društvu određena je, između ostalog, i time koliko je odbrana »slobodna« od njegove neposredne aktivnosti i uticaja.

»Slobodna« je ona odbrana rukovođena logikom razvoja i interesima izvan čoveka suprotstavljena drugom čoveku.

U propitivanju odnosa odbrane i čoveka, kolektivni se oblik odbrane pokazuje kao svesno traženje najefikasnijeg odbrambenog organiziranja koje odgovara uspostavljenim proizvodnim odnosima. Da li će odbrana »kolektiv-

¹⁰ Mary Kaldor, *Rat i kapitalizam*, »Marksizam u svetu«, 2—3/1984, str. 231—233.

¹¹ *Isto*, str. 237.

nog branioca« postati ili neće postati efikasna zavisi od toga da li čovek svojim položajem u materijalnoj proizvodnji zadovoljava svoje materijalne i ljudske potrebe. U meri u kojoj se potvrđuje kao subjekt materijalne proizvodnje, čovek se potvrđuje i kao subjekt vlastite odbrane. Čovek teži samo takvoj odbrambeno-zaštitnoj organizaciji koja respektira zadovoljavanje potreba iz sfera izvan odbrane. Drugim rečima, čoveku odgovara odbrana koja bitno ne ograničava zadovoljavanje ovih drugih potreba. Da li je moguće odbrambeno-zaštitno organiziranje u savremenim uslovima tehnološkog progressa a da ono ne ugrozi zadovoljavanje drugih čovekovih potreba? Ili, preciznije, kako se odupreti usponu savremenog militarizma (nametanjem društvu vojnog načina organiziranja života) uz očuvanje svestrane čovekove delatnosti u zadovoljavanju njegovih svestranih potreba i interesa? Može li takav teret podneti socijalističko samoupravno društvo, u sadašnjoj fazi društvenog, ekonomskog, političkog i kulturnog razvoja, bez funkcionalnih smetnji?

Pre svega, napominjemo da je odbrambeno-zaštitno organiziranje političkog sistema socijalističkog samoupravljanja presudno u realizaciji istorijskog interesa radničke klase. Odbrambeno-zaštitno organiziranje deluje na dvostruki način na istorijski interes radničke klase i njegovu realizaciju: jedan deo tog interesa, naime onaj deo koji se odnosi na stvaranje asocijacija slobodnih proizvođača i čiji je razvoj uslovljen delovanjem raznih društvenih odnosa, podložan je ovom uticaju tako što odgađa njihovu realizaciju slabljenjem materijalne osnove društva; drugi deo, koji se odnosi na materijalizaciju tog cilja istorijskog interesa radničke klase putem odbrane, sve više gubi svoju životnu snagu na taj način što usavršavanjem postojećeg i izmišljanjem novog naoružanja isumpava sve veća društvena sredstva. U ovom drugom slučaju odbrana može postati sama sebi cilj.

Politički sistem socijalističkog samoupravljanja teži takvom odbrambeno-zaštitnom organiziranju koje omogućava normalno zadovoljavanje istorijskog interesa radničke klase, kako u smislu realizacije asocijacije slobodnih proizvođača tako i u smislu kreiranja takve odbrane koja omogućuje realizaciju čovekove dezalijenacije u Marksovom smislu, ne dovodeći u pitanje vlastitu efikasnost. Ako se čovek potvrđuje kao subjekt u materijalnoj proizvodnji to omogućuje i njegovo potvrđivanje kao subjekta »proizvodnje« odbrane, koja je bitno određena upravo tom materijalnom proizvodnjom, a to omogućuje da se potvrđuje i kao subjekt sveukupne proizvodnje života. Drugim rečima, čovekova delatnost nije fiksirana isključivo na materijalnu delatnost, već teži da se preko nje usmeri i utiče na sveukupnu životnu delatnost u društvu. Nije reč, dakle, samo o tome da čovek u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja svesno deluje u procesu materijalne proizvodnje, sasvim različitom od one koja implicira najamni odnos a time i eksploataciju, nego i o tome da on stalno proširuje mogućnosti i područja svoga svesnog delovanja i izvan sfere materijalne proizvodnje, ne dovodeći ovu u pitanje. Menjajući svoje mesto u procesu proizvodnje, čovek radikalno menja i domete vlastitog uticaja izvan materijalne sfere.

IV

Proces ostvarenja »kolektivnog branioca« u »carstvu nužnosti« složen je proces i iluzorno bi bilo očekivati njegovo odvijanje kroz brzo i delotvorno eliminiranje raskoraka između želja i potreba. Naročito ako se pri tom respektiraju saznanja o razvoju savremenih sredstava razaranja i njihovo sve veće multipliciranje u svim političkim sistemima, i kapitalističkim i socijalističkim. Činjenica da podmirenju odbrambenih potreba granice određuju materijalne mogućnosti konkretnog društva ne kazuje mnogo o veličini raskoraka između odbrambenih želja i potreba. Zatim, teza da su granice odbrane zasnovane na »kolektivnom braniocu« određene odbranom drugih političkih sistema može da stoji samo ukoliko je reč o istovrsnim odbranama, konceptijski utemeljenim na istinskoj ideji odbrane.

Težište, međutim, naše analize predstavlja problem otuđenja odbrane. Politički sistem koji svoju odbranu bazira isključivo na klasičnoj vojnoj organizaciji (stajaćoj vojsci) implicira otuđenu odbranu, izvan uticaja stvaralaca materijalnih i drugih vrednosti društva. Kao što je već rečeno, kao merilo socijalizacije odbrane služi čovek »odgojen za odbranu«, kojemu u ovoj sferi odbrambeni legitimitet daje njegova pozicija u materijalnoj proizvodnji. Otuđenje odbrane jednako je otuđenju od materijalne reprodukcije života. Razotuđenje, naravno, podrazumeva ozbiljenje »radnog društva« u socijalističkom samoupravnom društvu. Dok se ono ne ozbilji, na putu tog procesa preostaju brojni problemi vezani za one koji se nalaze izvan sfere rada, na margini društva, tj. koji su nezaposleni i iščašeni iz sistema.¹²

Radnik—vojnici (proizvođač—vojnici) je, u određenom smislu, idealtipski model u tom smislu što još uvek nijednom društvu nije pošlo za rukom da ga ostvari u punoj meri. Istorija nije stvorila realne uslove (barem ne one trajnijeg karaktera) za funkcioniranje modela društva u kojem bi radnik slobodno vršio i svoju odbrambenu ulogu. Istina, čovek prvobitne zajednice bio je vojnik—proizvođač, ali je ova proizvodnja zadovoljavala jednostavne čovekove potrebe — njegove prirodne potrebe. Društvu primitivne proizvodnje odgovara tip primitivne odbrane, tj. takva odbrana primitivnim sredstvima koja je prilagođena primitivnom čoveku i njegovom primitivnom načinu proizvodnje života. Najstarije, hladno oružje dugo se nije razlikovalo od oruđa za rad.¹³

Svako društvo zaostaje u odnosu na drugo ako ne razvija svoja odbrambena sredstva. Društva koja nisu pratila razvoj novih tehnologija proizvodnje oružja bila su osuđena na propast. Istorija razvoja društva, od njegovog nastanka, prati razvoj različitih vrsta oružja.

Doduše, primitivno društvo karakteriše ostvarenje proizvodnih i odbrambenih potreba, ali u njihovoj strukturi dominira zadovoljavanje kvantitativnih a ne i kvalitativnih potreba. Razvojem proizvodnih snaga hladno oružje ustupa mesto vatrenom, a ovo raketnom, nuklearnom, kosmičkom . . . Struktura, pak, svake zajednice koja određuje granice razvoja proizvodnje,

¹² O krizi i rastakanju »radnog društva« u savremenim uslovima, detaljnije u radu M. Kasapović, *Kriza 'radnog društva'?*, »Naše teme«, 10—11/86.

¹³ Vojna enciklopedija 6, drugo izdanje, Beograd 1973, str. 445.

pa time i odbrane, ne samo što određuje kvantitet i kvalitet zadovoljavanja ljudskih potreba nego i dovodi do toga da razvoj oružja postaje sve više centralna točka odbrane (a time i centralni problem svake zajednice).

Zatim, odbrana u okviru zajednica koje se zasnivaju na kvantitativnim potrebama kvalitativno je siromašna. Čovek je raspolagao hladnim a zatim i vatrenim oružjem, ali nije mogao da udruži svoje odbrambene snage bez posrednika. Rob i robovlasnik, kmet i feudalac, radnik i buržuj imali su približno isto oružje, ali su njihovi interesi odbrane bili kvalitativno različiti i, često puta, dijametralno suprotni. Već i zato što su im interesi odbrane bili jednostrani, nisu se mogli sublimirati i izraziti kao »kolektivni branilac«. Oni su bili, jednom reći, u svakoj društveno-ekonomskoj formaciji bez razlike, podređeni dominirajućoj klasi. Odbrana se svih dotadašnjih društava svodila na odbranu vladajućih interesa vladajuće klase i morala je biti suprotstavljena podređenoj klasi, zato što je uvek bila odvojena od onih koji su u materijalnoj proizvodnji života i raspodeli imali dominantno mesto. Odbrana se, dakle, uvek svodila na odbranu interesa vladajuće klase.

»Kolektivni branilac«, koji će pre svega uključiti autore materijalnih i drugih društvenih dobara, kao proizvod društva budućnosti, može nastati tek u društvu bogatom potrebama i s čovekom budućnosti, »odgojenim« za odbranu. Kolektivna odbrana nije čoveku neposredno data, već je on mora sam pripremati i osvajati, za sebe.

Nije reč samo o tome da čovek u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja računa na »odgoj za obranu«, sasvim različit od dosadašnjeg, nego i o tome da on tu mogućnost podvrgava vlastitoj kontroli i ujedno aktuelizira pitanje brzine tog procesa kojom se vrši njegova materijalizacija. Menjajući odbranu, čovek radikalno menja i samog sebe. To je proces kroz koji nužno prolazi čovek »carstva nužnosti«, s teškoćom savladavajući sve Scile i Haribde na tom putu.

Uz opredeljenje za »kolektivnog branioca« svakako ide i zastupanje mogućnosti da »odgojem za odbranu« čovek uistinu postane subjekt odbrane u toku ovladavanja procesom materijalne proizvodnje. Međutim, realnost upozorava; s jedne strane, ovaj proces je daleko složeniji nego što se to može zaključiti na osnovu ideoloških i normativnih opredeljenja, a, s druge strane, politički sistem socijalističkog samoupravljanja se suočava sa ne malim raskorakom između svojih odbrambenih želja, stvarnih potreba i materijalnih mogućnosti. Granica »kolektivne odbrane« danas krucijalno je mesto o kojem ne postoji jedinstven stav, ali to ne govori ništa o odnosu između odbrambeno-zaštitnih želja i mogućnosti. Nesumnjivo značajnije je pitanje u kojoj meri materijalni stvaraoci odbrane mogu, političkim instrumentima, pomerati ovu granicu tako da to kovanje topova za odbranu ne dovede do potpunog iscrpljivanja materijalnih snaga društva. Politizacija imperativa odbrane (drugačije od one koju materijalne mogućnosti dopuštaju) opasnost je s kojom, u uslovima posredovane odbrane, valja računati.

U toku odbrambeno-zaštitnog procesa kroz istoriju, svako pojedinačno društvo ostvarivalo je samo onu odbranu koju su diktirale proizvodne snage i proizvodni odnosi. U klasnim društvima razvoj je odbrane bio uslovljen klasnim suprotnostima.

Zaključak

Na opštesvetskom planu razvoj odbrane postaje opšte mesto fenomenologije razvoja civilizacije, ali pojedinačna individua ne učestvuje u opšte-društvenoj odbrani. Individuum, isparceliran društvenom podelom rada (politički, ekonomski i »odbrambeno« »razdrobljen«) ostaje odvojen od odbrambene sfere i sfere materijalne proizvodnje života, a paralelno s takvom odbranom društva hipertrofira vojni establišment. Na dosada dostignutom nivou odbrambenih mogućnosti, u kapitalizmu, odbrambena alijenacija individuum dostiže vrhunac. Tek u društvu koje dokida monopol prisvajanja viška rada po osnovi vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i radom uspostavlja vezu između svih subjekata proizvodnje, svaki individuum će moći da, prema svojim sposobnostima, uzme učešće u organiziranju, pripremanju i izvođenju odbrane. Takva odbrana dobiva novi, kvalitativno viši oblik, time što je ona primerenija novom čoveku.

Jedan od oblika otuđenja odbrane koji karakterizira klasna društva od njihovog postanka jeste *stajaća vojska*. U njoj se — i u najvišem vojnom telu, vojnom štabu, komandi, vojnoj upravi — opredmećuju sve one snage koje se individuumu suprotstavljaju kao tuđe, od njega odvojene i njemu nadređene. Stoga odbrambeni moto, na kojem počiva razvoj svake stajaće vojske izražava samo otuđenje (otuđenje odbrane od individuum). Rešenje narodne odbrane daje radnička klasa. Alijenirana odbrana biće ukinuta tek kad individuumi ukinu društvenu podelu rada kojom se odbrana proizvodi. Stoga se stajaćoj vojsci (obliku odbrambeno-napadačkog organiziranja pomoću posrednika) mora suprotstaviti »kolektivni branilac«: koncepcija neposrednog odbrambeno-zaštitnog organiziranja kojom se uklanja posrednik između čoveka i odbrambeno-zaštitnog organiziranja, a time i odbrana koja se uspostavlja izvan čoveka i izvan proizvodnje.

Čovek »odgojen za odbranu« prestaje biti idealtipska konstrukcija onog trenutka kada, udružen s drugim, preraste u »kolektivnog branioca« i postane integralnim faktorom materijalne proizvodnje i odbrane. Tada »kolektivni branilac« dobiva karakter materijalne sile, dostojne svakog respekta (političkog, vojnog, ekonomskog...). To je tip odbrane u kojem se čovek izdiže na nivo čoveka. »Carstvo nužnosti« neminovno stvara pretpostavke za realizaciju novog tipa odbrane za novog čoveka, bez obzira na protivrečno destabiliziranje materijalne proizvodnje njenim intenzivnim preusmeravanjem putem vojnoindustrijskog kompleksa. To karakteriše današnja društva nasuprot svim dosadašnjim društvima, to su mogućnosti društva koje su mu stavljene na raspolaganje.

